

İraq-Türkman Ədəbiyyatında Hekayə Janrı və Onun Osmanlı Hekayəçiliyindən Fərqi Story Genre in Iraqi-Turkoman Literature and Its Difference from Ottoman's Story

Orxan İsayev

E-mail: orxan.qeriman@mail.ru
Tel:+994775822277
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4854-8748>
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu

Xülasə: Məqalədə İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrı və onun Osmanlı ədəbiyyatında mövcud olan hekayə yaradıcılığından fərqli xüsusiyyətlərini araşdırmışam. Bu günə qədər bir çox tədqiqatçı İraq-türkman ədəbiyyatında ilk hekayə kimi Məkki Ləbibin "Gözlük" əsərini qəbul etsə də, bu məqalədə ilk hekayənin Mahmud Nədim tərəfindən yazıldığını sübut etmişəm. Bu hekayə 1909-cu ildə "Mübarizəyi-Eşq" adı ilə yayımlanmışdır. XVI əsrin ortalarından etibarən Osmanlı ədəbiyyatı İraq-türkman ədəbiyyatına həm dil, həm də mövzu baxımından ciddi təsir göstərsə də, hekayə yaradıcılığı İraqda mövcud olan türkdilli ədəbiyyatda tam müstəqil şəkildə yaranıb inkişaf etmişdir. Məqalədə bunu bir neçə cəhətdən isbat etmişik. Birincisi, İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrı Osmanlı ədəbiyyatına nisbətən gec yaranmışdır. Tənzimat dövrü və "Sərvəti-Fünun" hərəkatının özünəməxsus xüsusiyyətləri İraq-türkman ədəbiyyatına sirayət etməmişdir. Bundan başqa, bəzi mənbələrdə iddia edildiyi kimi, İraq-türkman ədəbiyyatında ilk hekayənin müəllifi Osmanlı ədəbiyyatının nümayəndəsi olan Əhməd Midhət əfəndi deyildir. Onun "Qissədən hissə" adlı hekayə kitabı Bağdadda nəşr olunsada, bu hekayəni İraq-türkman ədəbiyyatına aid etmək doğru hesab olunmamalıdır. İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrı daha çox siyasi mövzularla əhatə etdiyi halda, Osmanlı ədəbiyyatının hekayə janrında daha çox romantizm özünü göstərirdi. Bu da daha çox Avropa hekayəçiliyinin təsiri ilə əlaqələndirilməlidir. Məqalədə bütün fərqləri elmi dəlillər və nümunələrlə ortaya qoymuşam. Bu baxımdan, İraq-türkman ədəbiyyatı Osmanlı ədəbiyyatının təsiri altında olsa da, bu özünü daha çox poeziyada göstərmişdir. Nəsr yaradıcılığında, əsasən də hekayə janrında İraqda mövcud olan türkdilli ədəbiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətləri ön plana çıxmış, ictimai-siyasi şəraitə uyğun olaraq hekayə janrı formalaşdırılıb inkişaf etmişdir. Məqalədə İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının sonrakı illərdə inkişafına da qısa şəkildə yer ayırmışam. Belə ki, siyasi mövzularla başlanan hekayə yaradıcılığı bir müddət sonra mövzu cəhətdən xeyli zənginləşmiş, təkcə siyasi deyil, ictimai, məişət, məhəbbət və digər mövzularda da hekayələr yazılmışdır.

Açar sözlər: *İraq-türkman ədəbiyyatı, hekayə, Osmanlı, Mahmud Nədim, nəsr*

Məqalənin gəldiyi
tarix/Received: 20.10.2024
Qəbul tarixi/Accepted:
16.11.2024
Nəşr tarixi/ Available Online:
01.12.2024

Abstract: In the article, I have examined the story genre in Iraqi-Turkoman literature and its different features from the story creation existing in Ottoman literature. Until now, many researchers accept Mekki Labib's "Gozluk" as the first story in Iraqi-Turkoman literature, but in this article I have proved that the first story was written by Mahmud Nadim. This narrative was published in 1909 under the name "Mubarizəyi-Eshq". Although Ottoman literature had a significant impact on Iraqi-Turkoman literature from the middle of the 16th century, both in terms of language and subject matter, narrative creativity arose and developed completely independently in the Turkish literature existing in Iraq. We have proved this in several ways in the article. In the first, the narrative genre in Iraqi-Turkoman literature emerged later than in Ottoman literature. The unique characteristics of the Tanzimat period and the "Sarvati-Funun" movement did not spread to Iraqi-Turkoman literature. Besides, as claimed in some sources, the author of the first story in Iraqi-Turkoman literature is not Ahmed Midhat Efendi. Although his story book "Gisseden hissə" was published in Baghdad, it should not be considered correct to attribute this story to Iraqi-Turkoman literature. While the story genre in Iraqi-Turkoman literature covered more political topics, the story genre of Ottoman literature showed more romanticism. This should be attributed to the influence of European storytelling. In the article, I have revealed all the differences with scientific evidence and examples. In this regard, although Iraqi-Turkoman literature was influenced by Ottoman literature, it showed itself more in poetry. In prose creation, mainly in the story genre, the unique features of the Turkish-language literature in Iraq came to the fore, and the story genre was formed and developed in accordance with the social and political conditions. In the article, I have briefly devoted a place to the development of the story genre in Iraqi-Turkoman literature in the following years. Thus, the creation of stories, which started with political themes, after a while became much richer in terms of themes, stories were written not only on political, but also on social, domestic, love and other topics.

Keywords: *Iraqi-Turkoman literature, story, Ottomans, Mahmud Nadim, prose*

Giriş. Bir çox xalqların ədəbiyyat tarixində hekayə janrının nə zaman yaranması mübahisə mövzusu hesab olunur. Ədəbiyyatşünasların bir çoxu hekayə janrının hələ klassik ədəbiyyatın mövcud olduğu zamanda yarandığını, mənzum hekayələrin üstünlük təşkil etdiyini qeyd edirlər. Ümumtürk ədəbiyyatında da hekayə janrının nə zaman yarandığı və hansı şərtlər daxilində bir əsərin hekayə adlana biləcəyi sual doğurur. Təsadüfi deyil ki, türk xalqlarının möhtəşəm ədəbi abidəsi hesab olunan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı da bəzən “Dədə Qorqud hekayələri” olaraq adlanır. Doğrudur, dastanın müxtəlif boyları hekayə həcmində olsa da, bu xalq yaradıcılığının məhsuludur və bu gün müasir ədəbiyyatşünaslıqda qəbul edilən hekayə janrından xeyli fərqlənir.

Çağdaş ədəbiyyatşünaslıqda hekayə epik növün kiçik janrı hesab olunduğu üçün onu klassik ədəbiyyatdan ayırmaq və yeni ədəbiyyat janrları sırasında araşdırmaq daha məqsəduyğundur. Daha çox Avropada yaranan ədəbi növ kimi Şərq xalqlarının, əsasən də türklərin ədəbiyyatına keçən və türk ədəbiyyatının özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə inkişaf edən hekayə bu gün ən çox oxunulan janrlar sırasındadır.

Əsas hissə

Hekayə janrının yaranma tarixi həm Osmanlı ədəbiyyatı tarixində, həm də İraq-türkman ədəbiyyatı tarixində mübahisələrə açıq qalır. Bu janrın klassik ədəbiyyat ənənələri ilə yaranması iddiası adını çəkdiyimiz ədəbiyyatlarda da özünü göstərir. XVI əsrin ortalarından başlayaraq İraq-türkman ədəbiyyatının Osmanlı ədəbiyyatının təsiri altında düşərək, bir növ Anadoluda mövcud olan ədəbiyyatın tərkib hissəsi kimi inkişaf etsə də bu özünü hekayə yaradıcılığında o qədər də büruzə vermir. Ümumiyyətlə, İraq-türkman ədəbiyyatında nəsr əsərlərinin bir qədər gec yaranması onu Osmanlı ədəbiyyatından fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Daha çox poeziyaya üstünlük verən İraq-türkman sənətkarları XIX əsrin sonlarından başlayaraq nəsr sahəsində əsərlər ərsəyə gətirdilər. Bu gecikmə hekayə janrının yaranmasında da özünü göstərmiş oldu.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının nə zaman yarandığı mübahisəli olaraq qalır. Bağdada vali təyin olunan Midhət paşa ilə birgə İraqa gələn Əhməd Midhət əfəndinin qələmə aldığı “Lətaifi-rəvayət” və “Qissədən hissə” hekayələri ilə İraq türkmanları müasir hekayə janrı ilə tanış oldular. Əhməd Midhət əfəndinin bu hekayələri Osmanlı ədəbiyyatı tarixində ilk hekayə nümunələrindən hesab olunur. Lakin ən ilki deyildir. “Osmanlı ədəbiyyatında ilk hekayənin müəllifi Əli Əziz əfəndi olduğu qeyd edilir. Onun 1796-97-ci illərdə qələmə aldığı “Muhayyelat” hekayəsi ilk nümunə kimi qəbul edilir. Bu hekayə yazıldıqdan yarım əsr sonra nəşr edilmişdir” (Kahraman, 2019). Osmanlı ədəbiyyatında ilk hekayənin müəllifi Əli Əziz əfəndi qəbul edilsə də, Əhməd Midhət əfəndi, Mehmet Cəlal, Nəbizadə Nazim, Samipaşazadə Sezai kimi yazıçılar da bu janrın ilk yaradıcıları sırasında qəbul edilir.

Əhməd Midhət əfəndi “Qissədən hissə” adlı hekayələr kitabını Bağdadda olarkən çap etdirir. Bu səbəbdən də bir sıra tədqiqatçılar İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının əsasının məhz “Qissədən hissə” ilə qoyulduğunu iddia edirlər. Fikrimizcə, bu iddia ilə çıxış edən tədqiqatçılar bir qədər tələskənliyə yol vermiş olurlar. Çünki Əhməd Midhət əfəndi bu əsərini İraqda deyil, Türkiyədə olarkən yazır və sadəcə bir müddət Bağdadda işlədiyi üçün kitabı məhz bu şəhərdə çap etdirir. Əhməd Midhət əfəndi Osmanlı ədəbiyyatının XIX əsrdə yetişmiş ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, Osmanlı ədəbiyyatında hekayə janrına da yenilik gətirmiş sənətkar kimi tarixə düşmüşdür. Kənan Akyüz “Modern Türk ədəbiyyatının ana çizgiləri (1860-1923)” adlı əsərində yazır: “Əhməd Midhət əfəndi Avropa hekayəçiliyi ilə türk xalq hekayəçiliyini eyniləşdirən bir üsul yaratmışdır” (Akyüz, 1979). Bu tarixi şəxsiyyət Osmanlı ədəbiyyatında mühüm rol oynadığı kimi, İraq türkmanlarının tarixinə də düşmüş insan hesab olunur. O, Bağdadda çalışarkən “Zevra” qəzetinin nəşrinə bilavasitə başçılıq etmiş, bununla da İraqda türkdilli mətbuatın yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, Midhət əfəndi Osmanlı ədəbiyyatının nümayəndəsi olduğu üçün biz onu İraq-türkman ədəbiyyatına aid edə bilmərik. Baxmayaraq ki, İraq ərazisi XIX əsrdə Osmanlı imperiyasına daxil idi və İraq ərazisində mövcud olan ədəbiyyat da Osmanlı ədəbiyyatı kimi qəbul edilirdi. Lakin bu gün müstəqil olan İraq-türkman ədəbiyyatının tarixinə nəzər saldıqda, XVI əsrin ortalarına qədər Azərbaycan, XVI

Əsrin II yarısından XX əsrin əvvəllərinə qədər Osmanlı ədəbiyyatının təsiri altında olsa da, bu ədəbiyyatı digərlərindən fərqləndirən kövrək sərhədlər olub. Nəsr əsərləri də İraq-türkman ədəbiyyatını Osmanlı ədəbiyyatından ayırırdı. Bundan əlavə, tarixə Tənzimat dövrü ədəbiyyatı kimi daxil olan və Osmanlı ədəbiyyatının önəmli bir mərhələsini təşkil edən bu ədəbiyyatın İraq-türkman ədəbiyyatına təsir etmədiyinin şahidi oluruq. Osmanlı ədəbiyyatında müasir hekayə janrı məhz Tənzimat dövrünün yenilikləri sırasında qəbul edilir. İraq-türkman ədəbiyyatında ilk hekayə isə XX əsrin II onilliyində yazıldı. Bu, bir daha sübut edir ki, İraq-türkman ədəbiyyatı Osmanlı ədəbiyyatının təsiri altında olsa da, tamamilə Türkiyədəki ədəbiyyata tabe deyildi. Fikrimcə, bu kiçik arayışdan sonra niyə Əhməd Midhət əfəndinin “Qissədən hissə” adlı hekayə kitabının İraq-türkman ədəbiyyatında ilk hekayə kimi qəbul edilməməsi aydın olur. Bundan əlavə, Məhəmməd Ömər Qazançının yazdıqları da fikirlərimizi təsdiq edir. İraq-türkman tədqiqatçısı “Son söz yoxdur” kitabında yazır: “Əhməd Midhət əfəndi “Qissədən hissə” kitabını Bağdadda çap etdirdikdən sonra İraqda çox qalmır və şəxsi səbəblərdən İstanbula qayıdır. Bundan sonra yazdığı yeni əsərlərlə Osmanlı ədəbiyyatını zənginləşdirir və özündən sonra gələnlərlə ədəbiyyat adamına öndərlik edir” (Kazancı, Son Söz Yoktur, 2017). İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrına üstünlük verən yazıçıların isə heç biri Əhməd Midhət əfəndinin ədəbi məktəbinin davamçıları hesab olunmur. İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının özünəməxsus xüsusiyyətləri və istiqamətləri olmuşdur. İstənilən halda Osmanlı ədəbiyyatı tarixində önəmli rol oynamış bu əsərin Bağdadda kitab halında çap edilməsi hər iki türkdilli ədəbiyyatın yüksək ədəbi əlaqələrindən xəbər verir.

İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının ilk yaradıcısı kimi Əhməd Midhət əfəndidən başqa Mahmud Nədimin və Məkki Ləbibin də adları çəkilir. Son dövrlərə qədər İraq-türkman ədəbiyyatı tarixini araşdıran tədqiqatçılar İraq ərazisində mövcud olan türkdilli ədəbiyyatda hekayə janrının ilk yaradıcısı kimi Məkki Ləbibin adını daha çox qeyd edirdilər. Görkəmli İraq-türkman tədqiqatçısı Əta Tərzibaşı 13 cildlik “Kərkük şairləri” kitabında da Məkki Ləbibin hekayə janrının yaradıcısı kimi təqdim edir. Əta Tərzibaşı adını çəkdiyimiz əsərin V cildində yazır: “Rumi 29 Ağustos 1329 (miladi 1913-cü il) tarixli “Maarif” dərgisində yayımladığı və fikra biçimindəki minicik hikayesi və “Havadis” gazetesinin 11 Temmuz 1330 (miladi 1914-cü il) tarixli nüshasında yayımladığı çocuk şiiri, yerli edebiyatımızın bu alanlarında görülen ilk edebi mahsullər olsa gerektir” (Tərzibaşı, Kerkük şairleri, 2013). Tədqiqatçıların bir çoxu Əta Tərzibaşının “Kərkük şairləri” kitabında Məkki Ləbib haqqında yazdığı bu fikrə istinad edərək onu İraq-türkman ədəbiyyatında ilk hekayə yazarı, “Gözlük” hekayəsini isə ilk hekayə kimi qəbul etmişlər. Lakin Məkki Ləbibin “Gözlük” hekayəsinin işıq üzü gördüyü “Maarif” dərgisinin 1913-cü il nömrələri ilə tanış olarkən 11 aprel nömrəsi diqqətimizi çəkdi. “Maarif” dərgisinin 1913-cü il 11 aprel nömrəsi səhifə 7-8-də Əli Kamal Kahyaoglunun “Dişçi” hekayəsi dərc edilərək oxuculara təqdim edilmişdir” (Kazancı, 2019). Deməli, Məkki Ləbibin “Gözlük” hekayəsindən 4 ay öncə “Maarif” dərgisində başqa bir hekayə də dərc edilib. Əgər tədqiqatçılar Məkki Ləbibin hekayəsindən əvvəl İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrında əsər yazılmadığını düşünürsə, təqdim etdiyimiz fakt bunun belə olmadığını, “Gözlük” hekayəsindən öncə “Dişçi” hekayəsinin işıq üzü gördüyünü sübut edir. Bu faktı Məhəmməd Ömər Qazançı da təsdiq edir. O, “Maarif dərgisinin statistik analizi” adlı məqaləsində yazır: “Hikayeler: Türkmen edebiyatında ilk hikaye örneklərini maarif dergisinde görüyoruz. Derginin ilk sayısında bir, 8. Sayıda bir diğər hikaye yayımlanmışdır. Birincisi Ali Kemal Kahyaogluna, ikincisi Mekki Lebibe aittir” (Kazancı, 2019).

Aparadığımız araşdırmalar onu göstərir ki, Əli Kamal Kahyaoglunun “Dişçi” əsəri də İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının ilk nümunəsi deyil. İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının ilk nümunəsi 1909-cu ildə Mahmud Nədim tərəfindən qələmə alınan “Mübarizəyi-Eşq”dir. Bu hekayənin başqa cür “Mərmərə dənizində bir məzar” adlanır. Mahmud Nədimin bu hekayəsi 1909-cu ildə Bağdadda “Vilayət” mətbəəsində çap edilmişdir. 2009-cu ildə Məhəmməd Ömər Qazançı “Mübrizəyi-Eşq; Mahmud Nədim kərküklü” adı altında yenidən çap etdirmişdir.

Mahmud Nədim İraq-türkman ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri hesab edilir. Onun həyat və yaradıcılığı bir sıra tədqiqatçı tərəfindən araşdırılmış, əsərləri dəfələrlə nəşr edilmişdir. Belə olan

təqdirdə, nəyə görə son illərə qədər İraq-türkman ədəbiyyatında onun yazdığı "Mübrizeyi-Eşq" yox, Məkki Ləbibin "Gözlük" əsəri ilk hekayə kimi qəbul edilirdi? "Mübarizeyi-Eşq" haqqında yazılan tədqiqatlarda bu əsərin roman kimi təqdim edilməsi yuxarıda qeyd etdiyimiz yanlışlığa yol açmışdır. Əta Tərzibaşı "Kərkük şairləri" əsərində də bu hekayəni roman kimi təqdim edir. O yazır: "Küçük bir romandan ibarət olan bu trajik eserde yazar, acıklı bir aşk faciasını kısa, ama güzel tablolar halinde tasvir ederek anlatmaktadır. Gerçek bir olayı yansıttığı için romantik olmayan bu canlı ve realist romanda kahramanların mahrem taraflarına pek inilmemiş ve buna gerek duyulmamıştır" (Terzibaşı, Kerkük şairleri, 2013). Sitatdan da aydın olur ki, Əta Tərzibaşı Mahmud Nədimin "Mübarizeyi-Eşq" və yaxud "Mərmərə dənizində bir məzar" adlanan bu əsərini roman kimi təqdim edir. Lakin əsər roman janrından daha çox hekayə janrına uyğun gəlir. Bunu əsərin həcmi, obrazların sayı, hadisələrin cərəyan etdiyi məkan və müddət də sübut edir.

Yuxarıda qeyd olunanlar bir daha sübut edir ki, İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının ilk nümunəsi 1909-cu ildə Mahmud Nədim tərəfindən qələmə alınmış "Mübarizeyi-Eşq" əsəridir. Sözsüz ki, Əli Kamal Kahyaoglunun və Məkki Ləbibin hekayələri də İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının ilk nümunələri sırasında verilə bilər. Lakin konkret tarixə əsaslanaraq, o zaman "Mübarizeyi-Eşq" əsərinin ilk hekayə olduğu qəbul edilməlidir.

XX əsrin əvvəllərindən İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrı inkişaf etməyə başladı. Osmanlı ədəbiyyatında olduğu kimi, İraq ərazisində mövcud olan türkdilli ədəbiyyatda da hekayə janrının mövzuları müxtəlif idi. Bu mövzular daha çox maarifçiliyi özündə ehtiva edirdi. Osmanlı ədəbiyyatının Tənziyat dövrü özündə millətçilik, maarifçilik, modernləşmə istiqamətlərini birləşdirdiyi kimi, İraq-türkman ədəbiyyatının XX əsrin əvvəllərində olan dövrünü də o cür xarakterizə edə bilərik. Bunun Tənziyat dövrünün təsiri olduğunu düşünmək olmaz.

1896-cı ildən etibarən Osmanlı ədəbiyyatında özünü göstərən fransızönlü "Sərvəti-Fünun" hərəkatı da Tənziyat dövründə olduğu kimi, İraq-türkman ədəbiyyatına təsir göstərə bilmədi. Əsasən romantizmə üstünlük verən Osmanlı ədəbiyyatından fərqli olaraq İraq-türkman ədəbiyyatının nümayəndələri tərəfindən yazılan hekayələrdə bu, özünü o qədər də qabarıq göstərmirdi. Bundan əlavə, dil baxımından da İraq-türkman hekayəçiliyi Osmanlı ədəbiyyatı tarixinin Sərvəti-Fünun dövründə olan ədəbiyyatı təqlid etmədi. "Sərvəti-Fünun romanının və hekayəsinin ən qüsurly yönü, heç şübhəsiz, dil və üslubdur" (Akyüz, 1979). İraq-türkman ədəbiyyatında dilin sadələşməsi, yəni xalq danışığı dilinə yaxınlaşması 1950-ci illərdən sonraya aid edilsə də, bunun əsası nəsr əsərlərinin meydana çıxması ilə qoyuldu. Əsrin əvvəllərində yazılan hekayə və romanların dili kifayət qədər sadə idi və divan ədəbiyyatından xeyli fərqlənirdi. Osmanlı ədəbiyyatının həmin dönməndən 30-40 il sonra İraq-türkman ədəbiyyatı bu istiqamətdə inkişaf etməyə başlamışdır. Fikrimizcə, bura Osmanlı dövlətinin ötən əsrin əvvəllərində olan siyasi vəziyyəti və türkmanların yaşadığı torpaqların Türkiyədən ayrılması məsələsi birbaşa təsir göstərmişdir. İraq-türkman ədəbiyyatının həm nəzm, həm də nəsr sahəsində bu cür siyasi və ictimai məsələləri özündə ehtiva edən əsərlərin yazılması, bizə bunu deməyə əsas verir. Təbii ki, ictimai-siyasi mövzulu hekayələr XX əsrin əvvəllərində daha çox yazılma başladı. Türkmanların Türkiyədən ayrı düşməsi və ingilis qüvvələrinin bu ərazilərə nəzarəti İraq-türkman ədəbiyyatının yeni bir istiqamət almasına səbəb oldu. Bir çox şair və yazıçılar açıq imza ilə olmasa da, gizli adlarla siyasi və ictimai vəziyyəti ədəbiyyata gətirir, bir növ qələmləri ilə mübarizə aparırdılar. Əta Tərzibaşının "Kərkük mətbuat tarixi" əsərində bu dönmə olduqca aydın şəkildə işıqlandırılıb. Müəllif yazır: "İşğalçı qüvvələrə qarşı bir çox hallarda imzasız və ya gizli imza ilə yazılan hekayələr qəzetlərdə nəsr olunurdu" (Terzibaşı, Kerkük Matbuat Tarihi (1879-1985), 2005). Bunlara misal olaraq, Əta Tərzibaşı M.Rəfiq imzasıyla yazılmış "Bəlkə gələr" və bu yazıya cavab olaraq yenə gizli "R.A." imzasıyla "Gəlməz və gəlməyəcəkdir" hekayələrinin nəsr olunduğunu qeyd edir. İşğalçı qüvvələrə qarşı mətbuatda dərc olunan daha bir etiraz hekayəsi "Qara udmaq" adı ilə "...L" imzalı müəllif tərəfindən yazılıb. Əta Tərzibaşı mövzu ilə bağlı qeyd edir: "Bu hekayələrin hər birinin eyni müəllifə aid olması ehtimalı xeyli yüksəkdir" (Terzibaşı, 2013).

Mövzu ilə əlaqədar tədqiqat apararkən daha çox Əta Tərzibaşının araşdırmalarına müraciət etməyimiz təsadüfi deyil. “O, uzun illər İraq-türkman folkloru, ədəbiyyatı, dili, mədəniyyəti, tarixi ilə bağlı tədqiqatlar aparmış və elm dünyası üçün qiymətli sayılan nəticələr əldə etmişdir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, İraqda mövcud olan türkman cəmiyyəti elə bir toplumdur ki, onlarla bağlı istənilən sahədə tədqiqat aparmaq istəyən tədqiqatçı mütləq şəkildə türk xalqlarının tarixinə, dil xüsusiyyətlərinə, ədəbiyyatına və folkloruna dərinlən bələd olmalıdır” (İsayev, 2024). Təbii ki, İraqda mövcud olan türkdilli ədəbiyyatda hekayə janrının tarixini tədqiq edərkən digər türk xalqları ədəbiyyatında, əsasən də Osmanlı ədəbiyyatında yaranan və inkişaf edən hekayə janrı ilə tarixi-müqayisəli metoddan istifadə edilməsi uğurlu yanaşma hesab olunmalıdır.

İraq-türkman mətbuatının ciddi şəkildə araşdırılması hekayə janrının tarixinə dair də bir sıra qaranlıq məqamlara işıq salmağa kömək edir. Kərükədə nəşr olunan qəzetlərdə dərc edilən hekayələrdən aydın olur ki, 1918-ci ildən sonra İraq-türkman ədəbiyyatında bu janrın mövzuları daha çox siyasi xarakter daşıyırdı. İraq türkmanlarının yaşadıkları çətinliklər o dövrdə Türkiyə ərazisində olmadığı üçün hekayə və hətta şeirlərin mövzusu da bir-birindən fərqlənirdi. Bu baxımdan İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrının yaranmasına və inkişafına Osmanlı hekayəçiliyinin təsir etdiyini söyləmək doğru deyil.

İllər ötdükcə İraq-türkman ədəbiyyatının da hekayə janrı inkişaf edir və mövzu cəhətdən də xeyli zənginləşirdi. Əgər bu janrın yarandığı ilk dövrlərdə daha çox siyasi məzmunu ilə seçilirdisə, XX əsrin ortalarından artıq ictimai, məişət, məhəbbət və digər mövzularda da hekayələr yazılmağa başlandı. İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə yaradıcılığında öz bacarıq və istedadları ilə seçilən Ərəb Fəhmi, Əli Marufoglu, Tofiq Cəlal Orxan, Mövlud Taha Qayaçı, Yaşar Bayatlı və digərləri olmuşdur.

Nəticə

XVI əsrin II yarısından başlayaraq Osmanlı ədəbiyyatı İraq ərazisində yaranan ədəbiyyata ciddi şəkildə təsir göstərməyə başladı. Bu vaxta qədər Azərbaycan türkcəsində yaranan əsərlər öz yerini Osmanlı türkcəsinə verdi və bu dil İraq türkmanları arasında ədəbi dil səviyyəsinə qədər yüksəldi. Lakin XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində İraq-türkman ədəbiyyatı Osmanlı ədəbiyyatın ayrı inkişaf xətti götürdü. Bunun ən bariz nümunəsi hekayə janrının yaranması və inkişafıdır. Türkiyə ərazisindən fərqli olaraq, İraqda türkdilli hekayəçilik XX əsrin əvvəllərində daha dəqiq desək, 1909-cu ildə Mahmud Nədimin “Mübarizəyi-Eşq” hekayəsi ilə başladı. Baxmayaraq ki, Osmanlı ədəbiyyatında hekayə janrının yaranmasında böyük xidmətləri olmuş Əhməd Midhət əfəndi “Qissədən hissə” hekayələr kitabını Bağdadda nəşr etdirmişdi. Lakin bu şəxsin ədəbi yolu İraq-türkman ədəbiyyatına təsir göstərə bilmədi və yalnız 40 ilə yaxın müddət keçdikdən sonra İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrı yarandı.

Osmanlı ədəbiyyatında önəmli mərhələ hesab edilən Tənzimat və Sərvəti-Fünun dövrləri də İraq ərazisinə sirayət edə bilmədi. Həmin dövrlərdə hələ də İraq-türkman ədəbiyyatında poeziya üstünlük təşkil edir, Füzuli ənənələri yaşayırdı. 1909-cu ildə İraq-türkman ədəbiyyatında hekayə janrı müstəqil şəkildə yarandı və mövzu cəhətdən də Türkiyədə olan hekayəçilik tam şəkildə fərqləndi. İraq-türkman ədəbiyyatının hekayə janrında daha çox siyasi və ictimai mövzulara üstünlük verildi ki, bu da tarixi şəraitlə əlaqədar idi.

Ədəbiyyat / References

Akyüz, K. (1979). *Modern Türk Edebiyatının Ana Cizgileri (1860-1923)*. Ankara: Ankara Universiteti Basımevi.

İsayev, O. (2024). Əta Tərzibaşının türkoloji araşdırmaları. *AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı*, №1, 128.

Kahraman, A. (2019). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

Kazancı, M. Ö. (2017). *Son Söz Yoktur*. İstanbul.

Kazancı, M. Ö. (2019). *Hışirtılar*. İstanbul: Fuzuli.

Terzibaşı, A. (2005). *Kekrük Matbuat Tarihi (1879-1985)*. İstanbul: Yaylacık.

Terzibaşı, A. (2013). *Kerkük şairleri*. İstanbul: Ötüken.